

Sosyalizmde Gizli Eşitsizlik*

David R. Henderson - Robert M. McNab

Thomas Rozsas**

Doğu Avrupa'da ve Orta Asya'da sosyalist rejimlerin çökmesi milyonlarca insan için ekonomik özgürlükte eşi görülmemiş bir artış meydana getirmiştir. Mamafih, bir çok insan, hâlâ, intikalın başlamasından beridir hayatlarının kötüye gittiğine inanmaktadır. Bu inancın aşıkâr bir sebebi gelir eşitsizliği algılamasındaki kuvvetlenmedir ve bu algılama gelir araştırmaları tarafından takviye edilmektedir. Bununla beraber, bu araştırmaların sonuçlarıyla ilgili bir analiz gösterecektir ki, demokratikleşmenin gelir eşitsizliğinde gerçek bir artışa yol açtığı tezi zayıftır ve intikal öncesi-ne ait data fakir ve bilinmeyen bir istikamette tarafgirdir (peşin hükümlüdür) (Henderson, McNab ve Rozsas, 2004).

Maalesef, intikal öncesi datayı yüksek bir kesinlikle yeniden yapılandırmak mümkün değildir. Yine de, komünist geçmişe duyulan hasret daha ileri siyasî ve ekonomik liberalizasyonun önündeki en büyük engellerden biri olduğu için, sosyalist ekonomilerde ekonomik şartların ne ölçüde eşit veya eşit-

* "The Hidden Inequality in Socialism" *The Independent Review*, v. IX, n. 3, Winter 2005, ss. 389-412.

** David R. Henderson, Kaliforniya'da Monterey'deki Noval Post Graduate School'da ekonomi doçentidir ve Stanford University'deki Hoover Institution'da araştırmacıdır; Robert M. McNab aynı yerdeki Defense Resources Management Institute'de yardımcı doçenttir; Thomas Rozsas, Macaristan'da, Ekonomi ve Ulaştırma Bakanlığı'nda, Enformasyon Teknolojileri ve İstatistik Departmanı'nda başmüşavirdir.

siz olduğunu mümkün olduğunca açık olarak anlamak önemlidir. Bu yüzden, hiç kimse intikal öncesi datayı yeniden yapılandıramayacak olmasına rağmen, sosyalizmdeki gizli eşitsizliğin şimdiye kadar yapılmış olanlardan daha mükemmel bir tahlilini yapabiliriz. Bu analiz, gelir eşitsizliğindeki aşikâr artışın mevcut eşitsizliğin ifşa edilmesi mi yoksa gerçek bir artış mı olduğunu göstermeye yardım eder. Bu makalede Doğu Avrupa ve Orta Asya'nın intikal öncesi dönem sosyalist ekonomilerindeki gizli eşitsizliği tetkik ettik ve resmî istatistiklerin açıkladığından çok daha fazla eşitsizlik bulduk.

Çalışmamız şu şekilde ilerlemektedir. İlk olarak, ekonomik eşitsizliğin merkezî planlamalı ekonomilerin işlemesi açısından niçin mühim olduğunu ve merkezî planlamanın gerçek siyasî amacının eşitsizliğin ölçülmesini ve yorumlanmasını nasıl tahrif ettiğini açıklamaktayız. Sonra, eşitsizliğin intikal öncesi periyodun etkileri çoğu zaman araştırmacılar tarafından görmezden gelinen veya hafife alınan bazı kaynaklarını teşhis etmekteyiz. Son olarak, bazı mütâlâlara ulaşmakta istikbaldeki araştırmalar için tavsiyelerde bulunmaktayız.

Metodoloji

Datanın durumunu gözden geçirirken, intikal öncesi periyoda bakışta ortak olmayan bir yaklaşımı benimsemekteyiz. Düşük kaliteli araştırmalar, tahminler ve faraziyelerden eşitlik datası inşa etmekten ziyade, sosyalist sistemin, nasıl bugün Ukrayna, Rusya ve Kırgızistan Cumhuriyeti'nde ölçülen muazzam eşitsizlikler ürettiğini, bunları tolere ettiğini ve gizlediğini görmekteyiz. Bu faktörlerin çoğunun araştırmacılar topluluğu tarafından bilinmesine rağmen, onların kümülatif (toplam) etkisi nadiren nazarı itibara alınmıştır, ve, sonuçta, ihlâl edilmiştir. Sovyet Bloku içinde hem fiziki şartları – iklim, doğal kaynaklar vs.- hem de kurumların çok farklı olduğu kaydedilmelidir. Rusya'da bir örnekten bahsetmek gerekirse hiç özel mülkiyete tabi toprak yoktu. Bireysel Rusların sebze ve diğer önemli mahsulleri üretmek için kullandığı sözüm ona özel toprak parçaları bile gerçekte özel değildi, kollektif çiftliklerin parçasıydı. Bireyler bu arsaları otoritelerin keyfine bağlı olarak kullandı ve onları ne satabildi ne de teminat olarak (kredi için) kullanabildi. Diğer uçtaki örnekte, Polonya'da devlet hiçbir zaman bütün toprakları millileştirmede. Burada ele alınan alandaki bu geniş farklılıklar yüzünden, analizimizin kendisi farklılıklarla doludur; bir sosyalist ekonomideki gizli eşitsizliklerle ilgili yorumlar veya görüşler diğerlerine tam olarak uymayabilir/uygulanamayabilir.

Piyasa Güçleri ve Sosyalizm

Merkezî planlamalı ekonominin neredeyse herkesçe kabul edilen etkinsizli-

ği (inefficiency) sosyalizmdeki derin gizli eşitsizliğin temel sebebiydi. Bir grubun veya bir ferдин arzuları ancak diğerlerinin arzuları pahasına yerine getirilebilirdi, bu yüzden, merkezî planlamanın işleyebilmesi için merkezi planlamacılar değişik kimselerin isteklerini önem sırasına sokmak ve –meselâ, bir kimsenin tıbbî tedavi arzusunu bir başkasının ev inşa etme arzusuyla karşılaştırmada olduğu gibi- karşılaştırmak, kıyaslamak mecburiyetindeydi. Bir merkezî planlı ekonomide, plancılar, üretimin, fiyatların ve miktarların piyasasındaki dengesinde olacaklarına yakın olacak şekilde olmasını temine teşebbüs etmediler, zira, sosyalist liderler piyasa güçlerinin önemini reddetti. Sosyalist iktisatçı Oskar Lange “Piyasa Sosyalizmi” (1936, 1937) tezini ortaya atması –ki bu sistemde yöneticiler kıtlık ve fazlalığı ortadan kaldırmak için fiyatları ayarlamakta serbest olacaklardı –ve Batılı ekonomistlerin Lange’nin görüşlerini ciddiye almasına rağmen, sosyalist ekonomilerdeki plancılar Lange’yi ciddiye almadı. Onların ilân edilen hedefi, üretim kaynaklarını (faktörlerini) lüks malların üretimi yerine temel ihtiyaçların üretimine yönlendirerek bu temel gıdaları düşük fiyatlardan “yeterli” miktarda sağlamaktı. Fiyatlandırma bir çeşit maliyet –temelli hesaba dayandı, ki bu hesaplamada işlenmemiş ham maddelere neredeyse hiç değer biçilmedi. Kâr bir günah olarak görüldüğünden sermayenin maliyetiyle hakikî kâr arasındaki ayrım (fark) anlaşılmadığından veya ihmal edildiğinden, sermayenin maliyeti hesaplamalara dâhil edilmedi.¹ Fiyat kontrolleri ve dikte edilmiş üretim miktarları bu hedefe ulaşmanın aracıydı.

Zamanla, merkezî planlama, piyasanın geriye bildirim (feedback) mekanizmalarını tamamen tahrip ederken, hem üreticilerin hem tüketicilerin davranışlarını da aynı şekilde çarpıttı. Sonuç olarak, sosyalist ekonomiler fiyat kontrolünün sebep olduğu klasik etkinsizliklerin ötesinde birçok başarısızlıklar sergiledi.

Fiyat kontrolü, bütün sosyalist ülkelerde, komünistlerin iktidarı ele geçirmesinden sonra uygulanan ilk tedbirler arasındaydı. Fiyatlar artık üretimin gerçek maliyetini yansıtmadığından kıtlıklar hızla belirdi. Tarım ürünlerinin devlet tarafından iktisabı bütün sosyalist ülkelerde ortak tatbikatti. Doğu Avrupa’da tarımsal ürünlerinin açık gaspı 1960’lar itibariyle çiftliklerin kolektivizasyonu ile neticelendi (Courtois vd, t.y.).

¹ 1960’ların başlarında, Krusçev’in ciddiye aldığı Sovyet ekonomisti Yevsei Liberman Sovyet idarecilerinin gelirlerini, kârların sermaye stokuna oranıyla ölçülmüş kârlılık seviyesine bağlamayı teklif etti. Bu tür reformlar idarecilerin sermayeyi serbest-bedava mal olmaktan ziyade kıt mal muamelesine tabi tutmasına sebep olmuş olabilirdi. Bkz.: Pejovich 1969, 156

Merkezî planlamanın kısıtlıklar için iki çözümü vardı: Karneye bağlama ve dikte edilmiş üretim miktarları. Mamafih, karneye bağlama kısa vadeli bir çözümdü, zira, sistemin çelişkilerini görünür kılmaktaydı. Bu yüzden, merkezî planlamacılar, karneye bağlamadan, kısıtlılara, en azından temel mallarda ki kısıtlılara başka çözümler bularak kaçınmaya çalıştı. Dikte edilmiş üretim miktarları, kıtlık problemlerine çözüm gibi göründüklerinden, bütün sosyalist ülkelerde hâkim oldular (yaygınlaştılar). Bununla beraber, gerçek bir piyasa mevcut değildi ve bu dikte edilmiş üretim miktarlarının (ifşa edilmemiş) piyasa denge miktarlarını aştığını veya bu miktarların altında kaldığını belirlemeyi zorlaştırdı. Dahası, çeşitli üretim yöneticileri çıktılarını (hasıllarını) rapor ettikleri vakit, çoğu zaman bilgiyi çarpıttılar (sahte-yanan bilgi verdiler), dolayısıyla hiçbir merkezî planlamacı gerçekte ne kadar üretim yapıldığını bilemezdi. Sürpriz olmayacak şekilde, insanlar, Batı'nın piyasa temelli ekonomilerinde sıradan (yaygın) olan ürünleri elde etmek için uzun kuyruklarda beklemek ve mağaza çalışanlarına rüşvet vermek zorundaydılar.

Mamafih, kimi temel mallar için, durum farklıydı. Her ülke, kendisinin insanların "ihtiyaçları"yla ilgili bazı normatif yargılarını yansıtır görünen temel mallar setine sahipti. Bu ihtiyaçlar için dikte edilen miktarlar, regüle edilmiş fiyatta talep edilen miktarların bile çok üstündeydi. Örnekler, Macaristan'da² beyaz ekmek ve plastik kaplarda sütü ve Romanya'da³ tarımsal gıda ve şişelenmiş sütü kaplamaktadır. Bu tedbirler bazı tuhaf sonuçlara yol açmıştır. Meselâ, ekmek fazla üretildiğinden, sadece evlerde değil, kendilerinin satılmamış ekmek "arzını" doğrudan doğruya dükkanlardan alan kooperatiflerde bile hayvanlar ekmekle beslenmiştir (Goldman 1987, 35). Macaristan'da süt plastik çantalarda (bags) paketlenmekteydi ve bu yüzden ertesi gün satılamazdı ve imha edilmek mecburiyetindeydi. Mamafih, bu mallar, rejimin, halk tarafından değil devlet tarafından esas (zaruri) sayılan, seçilmiş favorilerinin birkaçıydı.

Çoğu mallar, gıda ürünleri dâhil, herhalde işçileri işe gelmeye motive etmek için, işyerinde dağıtıldı. Bu düzenleme, niçin, sosyalizmin çöküşü boyunca, bazı istihdam edicilerin (employer) işçilere ödeme yapmayı durdurmasına rağmen, işçilerin hâlâ işe gelmeye devam ettiğini açıklamaya yardımcı olabilir. O zamanlarda verilen gıda malzemeleri işçilerin "ücretlerini" oluşturmaktaydı.

² Yazarlardan birinin bir çocuk ve genç olarak sosyalist Macaristan'daki tecrübesine dayanmaktadır.

³ Yazarlardan birinin eşinin sosyalist Romanya'da bir çocuk olarak tecrübesine dayanmaktadır.

Aynı zamanda, daha gelişmiş ülkelerde temel ihtiyaç kabul edilen bir çok ürün, daha yüzsek fiyatlarla bile bulunabilir değildi. Meselâ, muz ve portakal arz ve talebini tahmin etmek çok zordu. Bu ülkelerin çoğunda portakal kristmis ve easter günlerinde satıldı, muz ise sadece kristmis günlerinde boy gösterdi.⁴ Bu sınırlı dönemlerde bile bu meyvelerin fiyatları regüle edildi ve bunun sonucun olarak doğan sınırlı arz ortalama vatandaşın birkaç kilodan fazla alamamasına sebep oldu. Bunun zıddına, muzlardan konyak yaptığını ifade eden bir Macar köyünün durumunda olduğu gibi, bazı kimseler çok miktarda muz satın aldı.⁵ İlâveten, Kazakistan çöllerinde misilleme idmanlarına (live – firing) katılan Macar subaylar Kafkaslarda ucuz ve bol miktardaki karpuzlarla ilgili hikâyeler dillendirdiler.⁶ Karpuz üretimi bütün ülkeye arz etmek üzere dikte edilmişti, fakat plancılar karpuzların kuzeye taşınmasına yetecek kamyon ve benzin-petrol tahsis etmediklerinden, karpuzlar güneydeki küçük bir bölgede çok boldu.

1970'lerin ortalarında, Hedrick Smith benzer hikâyeler anlattı:

Çeşitli onarma reformlarına rağmen, Sovyet ekonomisi, bâlâ, aşağıdan gelen tüketici taleplerine cevap olmaktan ziyade yukarıdan belirlenen plana göre işlemektedir ve bu eşyaların-malların orantısız bir tasnifine yol açmaktadır. Mallar, satmak için değil palana uymak için üretilmektedir. Bazen anormallikler şaşırtıcıdır. Leningard kayak tesislerine boğulabilir fakat birkaç ay boyunca bulaşık deterjanı bulunmayabilir. Ermeni başkenti Erivan'da bol miktarda akordion gör-düm, fakat yerel halk haftalar boyunca sıradan mutfak sabunları veya çay semaverini bulamamaktan şikâyetçi oldu. Ortalık radyoda geçilmezken, aylarca çocuk lâzımlığı peşinde koşan bir Moskovalı aile tanıyorum. Rostow'da, 90'ların ortalarında, bunaltıcı bir haziran gününde, bütün dondurma standları öğleden sonra 2'de kapanmıştı ve bir turist rehberi bana bütün bölgede dondurmanın bittiğini ve bunun her gün böyle olduğunu söyledi (1976, 78).

Mamafih, temel mal (commodity) endüstrileri sosyalist ekonominin en etkisiz parçaları değildi. Sosyalist ekonomilerin “kahramanları” askerî sektörler ve ağır-endüstri sektörleriydi. Bu sektörler açısından, plancıların hedefi, ülkeye neye mal olursa olsun, daha çok üretmekti. Plancılar önce II. Dünya Savaşı'nın ağır tahribatını ağır endüstrisinin zoraki (zorlanmış-abartılmış) gelişmesini haklılaştırmak için kullandı, fakat, çatışma ihtimalinin zaman için-

⁴ Yazarlardan birinin sosyalist Macaristan'da çocuk ve genç olarak tecrübesine dayanmaktadır.

⁵ Yazarlardan birinin sosyalist Macaristan'da çocuk ve genç olarak tecrübesine dayanmaktadır.

⁶ Yazarlardan birinin eski Sovyetler Birliği'nde askerî harekâtlara katılan bir Macar subayla yaptığı konuşmalara dayanmaktadır.

de azalmasına rağmen, bu endüstriler önemli miktarda kaynak emmeye-tüketmeye devam etti. Hiç kimse devletin harcadığı miktar fiyatından ürünleri istemedi, fakat üst *nomenklatura* mensupları ürünleri bedava aldı. Bu ürünler, benzini adeta içen dev Sovyet otomobillerini, kırılmaz “askerî” kol saatlerini ve el yapımı lüks süs eşyalarını kapsadı. Bununla beraber, “sosyalizmin kahramanları” kategorisindeki en önemli ürünler savunma sanayisinin ürünleri ve gizli-polis organizasyonlarının “hizmetleri”ydi. Bu endüstriler kontrollerini kaynakların önemli bir kısmını kapsayacak şekilde yaydı ve böylece özellikle bir askerî teçhizat deposu olarak övülen Sovyetler Birliği’nde, siyasi bakımdan etkili oldu. Diğer kullanım alanlarından kaynak çekerek, bu askerî endüstriyel yapı, intikal boyunca, Sovyet Cumhuriyetlerinin gelişmesini ve demokratikleşmesini yavaşlattı.

Ekonomik Göstergelere Duyulan İhtiyaç

Merkezî planlama mantığına göre, üretim para terimleriyle ölçmek, devlet hem fiyatları hem miktarları belirlediğinde, “sosyalist olmayan” bir şey olacaktı. Bu mantığın bir sonucu olarak, sosyalist istatistik kurumları, sosyalist rejimlerin hayat süresinin çoğu boyunca Birleşmiş Milletler Millî Hesaplar Sistemi’ni (UNSNA) kullanmadılar. Onun yerine, para terimiyle ifade edilen, değerden çok üretim miktarına dayanan bir materyal-ürün sistemini kullandılar (Compos 2001; Estrim, Urgo ve Lozarova 2001). Fakat, dikkate değer şekilde, intikalden hemen önce UNSNA’yı kullanmaya başladılar. Niye böyle yaptıkları önemli bir sorudur.

Vuku bulmak üzere olan ekonomik krizin işaretleri 1960’lar boyunca mevcuttu. Makro-ekonomik seviyede, Sovyet ekonomisi yavaş yavaş durgunluğa düşmeye başlamaktaydı. 1966’da Moskova’yı ziyaret eden araştırmacı Thomas Hammond aşağıdaki tasviri yaptı: “Rusya’nın tarımdaki ilerlemelelerini öven bir sergi bir parça müstehzi (ironik) göründü, çünkü, o yılki gıda durumu ülkenin uzun zamandır yaşadığı en kötü durumdu. Gerçekten, tahıl üretimindeki başarısızlık öylesine ciddiydi ki, Rusya ABD’de buğday almaya zorlandı” (1966, 329).

Mikro ekonomik seviyede, tayınlama ve kıtlıklar II. Dünya Savaşı’ndan sonra da uzun süre devam etti. Baş kurallardan biri şuydu: “Satılan, almak istediğin bir şey görürsen, onu satın al, çünkü yarın muhtemelen ondan hiç olmayacak (Hammond, 1966:320).” Hammond, 1962’de Novocherkassk’daki gıda isyanlarından söz eden bir Rus profesörle yaptığı bir konuşmadan da bahsetmektedir. Bir diğer yaygın söz şuydu: “İhtiyacın olmayan bir şeyin

satıldığını görürsen, onu da al. Onu ihtiyacın olan diğer şeylerle değiş tokuş edebilirsin.”⁷

Ciddî bir ekonomik krizin işaretleri 1970’ler ve 1980’ler boyunca da görülebilir hâldeydi. Gerçekten, 1970’lerde sosyalist sistemde kıtlıklar öylesine yaygındı ki, Moskova’dan yaptığı haberlerle Pulitzer Ödülü’nü kazanan *New York Times* muhabiri Hedrick Smith klasik kitabı *The Russians*’ın (1976) bir bölümünün başlığını şöyle seçti: “Tüketiciler: Kuyruk Yapma Sanatı”. Temel ihtiyaç maddeleri için kuyruk yapmakla ilgili çeşitli hikâyelerle ilgili olarak Smith şöyle yazdı: “Kabullenilen norm, Sovyet kadınının haftada yedi gün, günde iki saati kuyruklarda harcamasıdır (1976, 83).”

Sosyalizmde teknolojik gelişme çok yavaştı ve Batı’da 1970’ler ve 1980’lerdeki hızlı teknolojik değişiklik sosyalist ekonomileri iyice geride bıraktı. Genel sekreter Mihail Gorbachov bu genişleyen açığı itiraf etti. Kasım 1989’daki bir konferansta şunları ifade etti: “Geride kalan birkaç yılda Sovyetler Birliği ile gelişmiş ülkeler arasındaki, bilimdeki en son gelişmelerin geniş bir şekilde kullanılmasına dayanan yeni, yüksek ve her şeyden önce enformasyon teknolojilerini özümseme açısından mevcut açık (fark) durmadan genişledi.”⁸ Bir çok sosyalist ülke, bilhassa Sovyetler Birliği ve Romanya 1980’ler boyunca hemen hemen her şeyde kıtlık yaşamıştır.

Mamafih, bu problemler sosyalist istatistiklerde yansıtılamazdı. Bu istatistikler durmadan artan üretim miktarlarını kaydetti. Fiilen hiçbir gelişme olmazken, planların ifalarını ve fazlasıyla ifalarını kaydetmek gelişmeyi göstermenin ideal metoduymuştu. Ne var ki, bu kayıt (muhasabe) sistemini kullanmak gerçekten var olan problemleri çözmedi. Bu sosyalist ekonomilerin etkisizliği planlıların başka yerde kaynak aramasına neden oldu. “Devrim ihracı” işe yaramadı zira merkezî planlama kolektivist ideolojiye yeni bağlanan bütün ülkelerde ekonomiyi tahrip etti. Rejimi gelecek on yıllarda da ayakta tutmanın tek yolu Batılı bankalardan, devletlerden ve uluslararası finans kurumlarından ödünç almaktı. Bu borç vericiler dünyanın geri kalan kısımları tarafından kabul edilecek biçimde ekonomik göstergeler talep ettikleri için, sosyalist ülkeler önce hem eski maddî-üretim sistemini hem dem UNSNA’yı kullanmaya başladılar; sonra, en nihayetinde, komünist yönetimin sona ermesinden de önce, maddî-üretim sistemini tamamen ilga ettiler.

⁷ Bu alıntı için bir anonim hakeme teşekkür ederiz.

⁸ BBC 1989, SU/0616, Kanun 17, 1989, B/8 alıntılanıldığı yer: Share 1994, 69.

Sosyalizmde İstatistikler

Aynı kaynaklardan sayıları toplamının yeni bir sistemine geçmek sosyalist istatistiklerin aldatıcı mahiyetini değiştirmeye yaramadı. Filer ve Hanousek (2002, 234) bizi Batı ve Sosyalist muhasebe standartları arasındaki farkların sonuçları ve bütünüyle farklı değişkenlerin zahiren aynı anlamlarının tehlikesi hakkında uyarmaktadır. Campos, orijinal olarak miktarları ölçmek üzere kurulan sosyalist istatistik bürolarının “teçhizatının fiyat değişiklikleri ve işsizlik gibi meselelerle uğraşmaya çok yetersiz olduğunu” iddia etmektedir (2001, 667).” Campos, aynı zamanda, sosyalist istatistikçilerin ana müşevviği olan, plan hedeflerine ulaşmanın, raporlarda sonuçların abartılmasına yol açtığını da gözlemlemektedir.

Gerçekte, yeni uygulanmaya başlayan göstergelerin merkezi planlı ekonomide hiçbir şekilde bir anlamı yoktu. Bütün fiyatların ve üretim miktarlarının regüle edildiği bir yerde Beş-Yıllık-Planlardan YİH’yi (GDP) hesaplamak onları karmaşık istatistik metodları kullanarak ölçmek kadar iyi ve anlamsız olacaktır. Gelecek dönem (periyod) için anahtar rakamlar plancılar tarafından bir defa belirlendi miydi, bu sayıları desteklemek için sahte istatistik (bilgi) üretmek verimlilik (üretkenlik) ve hasılayı (çıktıyı) doğru olarak ölçmekten daha kolaydı; doğru ölçmeler sadece planlama sürecinin temelsizliğini (yanlışlığını) göstermiş olacaktı. İstatistik daireleri planların bir anlam taşıyıp taşımadığını sorgulama iktidarına sahip olmadığından, toplam göstergeleri hesaplamak için “doğru” girdi sağlamak, *gerçek* girdi sağlamaktan daha emindi.

Özetle, intikal öncesi istatistikî malumat sosyalist dönemdeki gerçek ekonomik ve sosyal şartları tasvir etmek için kullanılamazdı. Bu yüzden, araştırmacılar geçmişi yeniden inşa etmek için diğer kaynaklara yöneldiler. Maalesef, bu ülkeler için yararlı bağımsız malumat kaynağı nadiren mevcuttu, çünkü, onlar yetersiz istatistikî yeteneklere sahip bir çok gelişmekte olan ülkeden bile farklıydı. Bir çok gelişmekte olan ülkede zayıf fakat istekli bir devlet çoğu zaman gelişmiş ülkelere bağımsız araştırmalara hoş geldin derken, sosyalist ülkelerde devlet bağımsız araştırmaların, -eğer hepsini değilse-, çoğunu önleyecek kadar güçlüydü.

Yukarda bahsedilen merkezi planlı ekonomiler için resmi data eksiklikleri ışığında çeşitli şahısların rapor edilmiş tecrübeleri ve tipik örneklerden genellemeler gerçeğe ulaşmanın tek elde edilebilir (mümkün) yollarıdır. Sonraki bölümde sosyalist dönem boyunca eşitsizliğin gerçek derecesini ve sebeplerini tasvir etmek için esas olarak bu kaynaklara dayanmaktayız.

Sosyalizmde Gizli Eşitsizlikler ve Gelir Transferleri

Her malın toplam (total) fiyatı parasal ve parasal olmayan parçaya eşittir. Parasal olmayan parçanın mühim bir unsuru eşyayı (malı) elde etmek için harcanan zamandır. Fiyat kontrolleri fiyatları öbür türlü olacaklarından daha aşağı seviyede tutarsa parasal parçadaki düşüş parasal olmayan parçadaki bir artışla dengelenecektir, çünkü etkili maksimum -fiyat kontrolleri- kıtlıklara sebep olur, dolayısıyla insanlar kuyrukta beklemek için daha fazla zaman harcar. (Keza, bazen, mağaza çalışanlarına ve diğer satıcılara rüşvet verirler, böylece parasal parçayı ölçülmemiş bir yolla artırırılar...) Her politik sistemde siyasal bakımdan güçlü olanlar bir avantaja sahiptir. Meselâ, ABD’de, II. Dünya Savaşı’nın kapsamlı fiyat kontrolleri çerçevesinde petrol karneye bağlandı, fakat parlamentelere ve yüksek devlet memurlarına “A” işaretli etiket verildi, ki bu etiket onların suni olarak düşük bir fiyattan istedikleri kadar benzin almalarına imkân (fırsat) sağladı. Aynı esnada, ortalama vatandaşlar, çoğu zaman, kendilerine az miktarda benzin tahsis edilmesi yüzünden, bir şehirden diğerine araba sürerek gidemezdi. Hava yolu ve demir yolu biletleri de karneye bağlandı. Meselâ, meşhur televizyon habercisi David Brinkley genç bir adamın, savaş boyunca, nasıl, kız arkadaşının yaşadığı şehre gidemediği için, bir romantik ilişkiyi sona erdirdiğini hikâye etmektedir. Brinkley, şöyle yazmaktadır: “Yeni benzin tayinlaması araba sürmeme izin (imkân) veremeyecek kadar azdı. Hava ve demir yolu biletleri bir öncelik gerektirmekteydi” (1995, 46).

Bir tek-parti devleti sosyalizmde, tayinlama sistemi daha da aşırı imtiyazlar yarattı. Çünkü, komünist parti dışında hiçbir legal politik güç yoktu, siyasal iktidarın pek az etkin sınırı vardı. Bütün Sovyet Bloku ülkelerinin bir tür yasama organı olmasına rağmen, bu organ yasa yapıcıların partiyle üyeliği yoluyla Komünist Partiye tabi kılınmıştı. Sonuç olarak, gerçek kararlar parti liderleri tarafından verildi, ki bu liderler bu kararlar için doğrudan doğruya hiçbir sorumluluk almadı. Bu sistem, üst seviye memurlar ve her seviyede parti üyeleri için, mallara ve hizmetlere imtiyazlı ulaşma imkânı dâhil, bir imtiyaz bolluğuna yol açtı. Dahası, bu imtiyazlar, çoğu zaman, imtiyazlı ulaşım imkânı yanında, düşük fiyatları da kapsadı.

Nomenklatura üyeleri, çeşitli kıt kaynakların kullanımı üzerinde iktidara (yetkiye) sahip olduklarından, bunu, sık sık, birbirlerine, toplumun geri kalanı pahasına kıyak sağlamak için kullandılar. İlâveten, dikkat yokluğu ve iktidarın Komünist parti elitinde temerküz etmesi yüzünden, bu grup sadece kaynakları kullanmadı, fakat aynı zamanda aşırı biçimde kullandı. Bu imtiyazlar için

ödemek zorunda oldukları tek fiyat rejime sadakatleriydi, ki bu, rejim için fiilî parti üyeliğinden daha önemliydi. Kısaca, kişisel karakterlerin rekabeti gayri şahsî piyasa rekabetinin yerini aldı.

İmtiyazların Gerçek Değeri

Yaygın imtiyazlar sisteminin sosyalist dönemdeki gelir eşitsizlikleri üzerinde aşikâr biçimde önemli bir etkisi olmakla beraber, bu etki, gelir eşitsizliğiyle ilgili intikal öncesi ölçmelerde belirmedi. Bir hoşnutsuz Sovyet vatandaşının dediği gibi, “Her şey maskirovonnoge (maskelenmiş) idi (zikredildiği yer: Smith 1976, 41)”. Meselâ, Sovyet Komünist Partisi sekreteri ve Sovyetler Birliği’nin devlet başkanı Leonid Brejnev’in Rolls Royce, Mercedes, Cadillac, Lincoln Continantal, Monte Carlo, Matra ve Loncia Beta otomobilleri vardı (Goldman 1983, 104, zikredildiği yer Lebergott 1993, 29). Şüphesiz bu yüksek vasıflı otomobillerin değeri Brejnev’in beyan edilen gelirinde asla görünmedi.

Üst parti yöneticileri için ana kalemelerde yapılan sübvansiyonların etkisi ve tatil evlerinin kalitesine atıf yaparak, Milanovic, bu imtiyazların ölçülmüş gelir eşitsizliğini çok fazla değiştirmeyeceğini ileri sürmektedir. Diğerlerinin bu imtiyazların değerini abarttığını iddia etmektedir: “Elit imtiyazları, imtiyazlar güvenlik içinde tutulduğundan, hem yerli nüfus hem saf Batılı analistler tarafından abartılmıştır. Önceden başkasının ulaşımından gizlenen ve üst seviye parti görevlileri için muhafaza edilen tatil evlerini ziyaret eden herkes, onların konfor seviyesinin bir ortalama Holiday Inn otelinden daha aşağıda olduğuna şahitlik edebilir” (1996, 200). Mamafih, Milanovic, bir tatil evinin değerini, onu bir Holiday Inn’le kıyaslayarak gözden geçirirken, bilerek veya bilmeyerek, Batı standartlarına başvurmaktadır. Pek az Amerikalının Holiday Inn’i lüks bir otel olarak kabul edecek olmasına karşılık, burada ilgili grup Amerikalılar değil, Doğu Avrupalılardır. 1970’lerin ortalarında Sovyetler Birliği’nde ortalama yaşama alanı yaklaşık 11.16 m² idi. Bir Holiday Inn otelinde her odanın kendi banyosu vardır, oysa 1970’lerde Sovyetlerde evlerin yaklaşık yarısında çeşme suyu yoktu ve diğer yarısı banyoyu diğer ailelerle paylaşmaktaydı (Pejovich 1979, 55-56). Avrupa’nın sosyalist ülkelerinde yaşayan biri için Holiday Inn büyük bir lüks olacaktı. Milanovic’in ifadesini Batılılar için “tercüme edersek” şöyle dememiz gerekirdi: “Gerçekte, daha önceden insanlara kapalı tutulan ve sadece üst seviye parti yöneticilerine tahsis edilen tatil evlerini ziyaret eden herkes, bu evlerdeki konfor ve servis seviyesinin ortalama Hyatt’tan aşağıda olduğuna şahitlik edecektir.” Başka

bir deyişle, her yıl, birkaç haftalığına, sosyalist standartlarla yüksek vasıflı bir tatil evine ulaşma imkânına sahip olmak, siyasal bağlantılara sahip kimseler için önemli bir gereklilik teşkil etti ve ona sahip olmayanlar tarafından ciddi bir şekilde kıskanıldı.

Milonoviç yaz-tatil evlerinin gelirlerin eşitsizliğini artırdığı fikrinin daha anlamlı ve daha doğru bir eleştirisini aşağıdaki gibi yapmış olabilirdi. Sadece siyasî bağlantıları olanlar bu tür tatil evlerine ulaşma imkânına sahip değildi. Daha ziyade, böyle bağlantıları olmayanlar bile, otoritelerin onların yapmasını istediği şeyleri- komünizmi eleştirmekten uzak durmak, komünizmin çok sayıda kurbanını desteklemeyi reddetmek, işe gitmek vb.- yapmaları hâlinde bu imkâna kavuşabilirdi. Diğer bir ifadeyle, tatil evlerine ulaşma, komünist sistemde, diğer bir çok şey gibi, rejime sadakat üretmenin ve işçileri sisteme ekleme bir aracıydı.

Nomenklatura- özellikle nomenklaturanın tepesinde olanlar- sadece eşyalara değil aynı zamanda devlet kaynaklarına ulaşma imkânına da sahipti. Böylece, Romanya’da, “Geride kalan on yıl boyunca on binlerce işçi Cavusesku ve karısı Elena’nın ihtiyaçlarının tatmini için, altın yıldızlı duvarlar, kristal avizeler, mermer sütunlar, karmaşık parkeler, el dokuması halılar yapmak üzere köleleştirildi. Mükâfatları: Elektrik kuyrukları ve ısınmasız kışlar. Binden fazla odasıyla saray dünyadaki en büyük binalardan biridir” (Szule, 1991:5).

Araştırmacıların hafife almaya meylettği bir diğer imtiyazlar dizisi, dış seyahatler, gümrükler ve yabancı paralara sahiplikle ilgili kurallardan istisnalar yanında, tıbbî tedavi, eğitim ve konutta özel muamelelerdi. Bu özel muamelelerden yalnızca birini –yurt dışına seyahat etme imkânı- ele alın. Batıların bunun önemini anlamasının bir yolu devletimizin yurt dışına seyahat üzerine bir kısıtlama koyduğunu, fakat bu kısıtlamayı nüfusun siyasal bağlantıları olan küçük bir kesimi için gevşettiğini tahayyül etmektir. Böylece, meselâ, New York’ta yaşarsak Montreal, Toronto, Londra, Paris, Tokyo veya ABD dışında başka bir yere seyahat etmemiz yasaklanır. Bir çoğumuz bu yasağı reel gelirimizdeki büyük bir düşüşe eş görecektir ve bu yüzden bu (artık egzotik) şehirlere seyahat etme iznini esaslı bir çıkar-yarar olarak kabul edecektir. Sosyalizmde diğer –meselâ, tedavi, konut ve eğitimle ilgili- kuralların hepsi gelir eşitsizliğini ağırlaştırdı.

Yozlaşma

Ölçülmemiş fakat çok yaygın bir pratik olan yozlaşma da intikal dönemi öncesinde gelir eşitsizliğini önemli derecede etkilemiş olabilir. Araştırmacılar

ve diğer subjektif metodlar tarafından ölçüldüğü hâliyle, yozlaşma, özellikle özelleştirme süreci açısından, intikal sürecinin başlarında yükselir göründü (Gorka 2000; Worl Bank 2000a). Bu yükseliş şaşırtıcı olmamalıydı. Sosyalist sistemde bir önemli yozlaşma biçimi birinin değer verdiği bir şey için illegal olarak para almaktır. Bu yüzden, bu anlamda yozlaşmış olmak için kişi değerli bir şey üretmelidir. Yozlaşmış kişi kendisinin olmayan kaynakları onlara değer veren diğerlerine kaydırıyorsa da, bu kaydırma verimlidir-üretkendir. Verimli olmak kağıt doldurmak işiyle meşgul olmak yeteneğinden veya bazı merkezî plancıların hedefini teşkil eden kalemler (item) üretmekten çok farklı bir beceridir. Bu yüzden, sosyalizm sona erdiğinde, yeni tesis edilen ekonomik hürriyetten yararlanmaya en uygun konumda olan insanlar yozlaşmış olanlardı – yani, daha önceden verimli olmuş olanlardı. Onlar, de facto olarak, müteşebbis sınıfı, risk alıcıları teşkil ettiler, eğer bütün hayatları boyunca bir özgür toplumda faaliyet göstermiş (operated) olsalardı, çoğu hiçbir zaman yozlaşmış olmayacaklardı, çünkü, girişimcilik faaliyetlerini, açıkça ve legal olarak sürdürmeye muvaffak olacaklardı.

Genel olarak, yozlaşmanın gelir eşitliğini etkilediği bulundu. Bu yüzden, bazı araştırmacılar şu sonuca vardı: Gelir eşitsizliği, intikal periyodunda rapor edilen ekonomik büyüme ve vergi ilerleyişi ve devlet sahipliğindeki eski varlıkların az sayıda insanın elinde temerküzüyle birlikte artmış olmalıdır (Gupta, Davoodi ve Alonso-Terme 1998)⁹.

Mamafih, özel sahipliğe intikal boyunca yozlaşmanın yozlaşmış olanların kişisel servetini kesin olarak artmış olması gerekmesine rağmen, ölçülen eşitsizlikteki artış bu yozlaşmadan çıkmış –kaynaklanmış olamaz, çünkü kişisel servetteki artış intikal ülkelerindeki araştırmalarda gelir olarak sayılmadı (kabul edilmedi). Kamu yönetiminde, sağlık hizmetinde, eğitimde veya hukukun icrasında yozlaşma, tam tersine, hem intikal öncesi dönemde hem intikal döneminde gelir eşitsizliğini doğrudan doğruya etkiledi. Bu türden yozlaşmanın sosyalist dönemde muhtemelen çok daha egemen–yaygın olduğunu vurguluyoruz. Mamafih, onu ölçmek, intikal dönemi boyunca özelleştirmede veya iş pratiklerinde yozlaşmayı ölçmekten çok daha zordur.

Hem Goorka (2000) hem de daha önce zikredilen Dünya Bankası çalışması (2000a) bugünün yozlaşmasının köklerini intikal öncesi dönemlerde bulur (identifiy). Bu kaynaklar, bugünkü pratiklerin beşiği olarak, bireyleri anahtar konumlara atamış olan Komünist partilerin etkisiyle nomenkloturanın olu-

⁹ Sosyalist dönem fiyatları anlamsız olduğundan, muhtemeldir ki post-sosyalist dönemdeki çıktı fiilen sosyalizm boyunca olduğundan daha yüksekti, ki, bu, beyan edilen büyüme datasını faydasız kılmaktadır.

şumunu zikretmektedir. Dünya Bankası çalışması, yozlaşmanın kaynakları arasında, aynı zamanda, intikalin ilk yılları boyunca bürokratların maaşlarının hızla devalüe olmasıyla birlikte devlet müdahalesi kültürünü de saymaktadır. Yine de, bu çalışmaların hiç biri, yasama ve yargının devletin yürütme dalından ayrılmadığı ve Komünist Parti'nin araştırmacıların ulaştığı bilgi yanında yasama, yargı ve yürütmeyi de kontrol ettiği durumda yozlaşmanın çok daha fazla olup olmayacağını mütalaa etmemektedir. Temel iktisat teorisi - bu durumda kendilerine şahsî fayda temin eden bir şeyi kolayca yapabildikleri durumda insanların bunu daha sık yapacakları fikri- komünist sistemde yozlaşmanın daha fazla olmuş olmasını gerektirir. Özelleştirmede yozlaşma, yozlaşmanın, yalnızca, bağımsız araştırma yapılmasının mümkün olduğu yeni dönemde ölçülmesi nispeten kolay olan bir veçhesiydi. Özelleştirmeye bağlantılı yozlaşma üzerinde odaklanmak, araştırmacıların geçmişte çok az yolsuzluk- yozlaşma olduğu zannına kapılmalarına sebep olmuş olabilir. Gerçekte özelleştirme ve yozlaşma arasında, sosyalist dönem boyunca, basitçe, tanım gereği, o dönemde özelleştirme söz konusu olmadığından, hiçbir bağlantı yoktu.

Mamafih, temel ekonomik teoriye dayanmak mecburiyetinde değiliz, aynı zamanda delillere de bakabiliriz. Kıtliklar ve sunî düşük fiyatlar, imtiyazların ve kara borsanın varlığı ve bürokratların kontrolsüz gücü yozlaşmanın bir yalanlar ve millileştirilmiş yağma dönemi yaratmasına yardımcı oldu. Temaslardan mahrum insanlar hemen hemen her şey için gayri resmi servis ücreti ödemek zorundaydı. Bu ücret kendilerine ödeneler, hâlihazırda gelir merdivenlerinin üst kısmında bulunan kimselerdi. Böylece, bu tür ücretler ölçülmediğinden, gelir eşitsizliğinin derecesi olduğunun altında sanıldı. Sosyalist dönem boyunca rüşvet sistemi öylesine egemen oldu ki sosyalist ülkelerde pek az insan onu yozlaşma-yolsuzluk olarak mütalâa etti.

Sağlık Hizmetleri

Sağlık hizmetlerindeki informal ödemeler de intikal döneminde sağlık hizmetleri reformunun önünde ciddi bir engel olarak dikkatleri çekti (Levis, 2000). Araştırmalar, eski Sovyet cumhuriyetlerinde işlemlerin %60'dan fazlasında informal ödemeler yapıldığını göstermektedir. Ermenistan'da sık sık yapılan informal ödemelerin oranı %91'di. Çoğu Doğu Avrupa ülkesinde informal ödemelerin olduğu da rapor edilmiştir.

Bu ödemelerin, intikal dönemi boyunca şüphesiz çok sık vuku bulmuş olmasına rağmen, son raporlar intikalden önce ne olduğunu ihmâl etmektedir!

Sosyalist ülkelerde insanların çoğu sağlık hizmetleri için düzenli olarak ödeme bulunmuştur. Bu tür ödemelere rüşvetten ziyade şükran (gratitude) adı verilmesi bu uygulamayı rasyonalize etmenin ve haklılaştırmanın bir yoluydu. Dahası, sağlık hizmetleri düşük kaliteli ve çoğu zaman tehlikeliydi. Meselâ, Smith, Leningrad'da üç yıl çalışan bir Doğu Alman jinekologla olan konuşmasından bahsetmektedir. Bu kadın doktor şunları söylemiştir: "Hastaneler aşırı kalabalık. Şimdi, daha küçük odalı, meselâ altı kişinin bir odada kalacağı odaları olan hastaneler inşa ediyorlar, fakat, gördüklerim bir çok yatağa sahipti. Pek hoş olmayan bir atmosfer. Gıda çok az. Çoğu aileler hastanedeki akrabalarına yemek getirirler ve sanitürkilere -hemşirelerin yardımcılarına-, yatak çarşafının düzenli olarak değiştirilmesi ve ortalığın temiz tutulması için hediyeler verirler" (zikredildiği yer H.Smith 1976, 96).

Bunun tersine, zaten yüksek gelir düzeyinde bulunan iyi bağlantılı kimselerin bir ödeme yapması gerekmemekteydi, çünkü, devletin sırtından doktorlara ve hemşirelere kıyak geçebiliyorlardı. İlaveten, iyi bağlantılı insanlar kuyrukta beklemek zorunda değildi, fakat ortalama bir vatandaş önceden bir randevu bile alamazdı. İmtiyazlılara mahsus hastaneler daha iyi teçhizata, daha eğitilmiş personele sahipti ve daha iyi hizmet verebilmekteydi. Meselâ, Sovyetler Birliği'nde, nomenklatura, Kremlin Kliniği'nde bedava tedavi görebilirdi, ki bu klinik tek bir klinikten müteşekkil değildi, bir klinikler ve hastaneler sistemi. Diğer nomenklatura mensupları, Sağlık Bakanlığı'nın "Dördüncü idare"si tarafından işletilen, Baltık Sahili ve Karadeniz kıyılarındaki sanatoryumlara ve kliniklere gidebilirdi. Bilimler Akademisi, Bolsoy Balesi ev Opera Company gibi öbür itibarlı organizasyonlar da özel kliniklere ve hastanelere sahipti, ki buraların kalitesi ortalama kalitenin çok üzerindeydi (H. Smith, 1976: 43). Bu kurumlar aynı zamanda devlet tarafından sağlanan "bedava" sağlık sisteminin parçası olduğundan, yararlanma ücreti ya çok azdı, ya da sıfırdı.

Bir diğer ayırım biçimi, aynı sağlık problemlerine sahip sıradan insanlara ayrı, imtiyazlı insanlara ayrı reçeteler yazılmasıydı. Daha güç durumlarda metodlardaki ve mevcut teçhizattaki farklılıklar da aşikârdı. İmtiyazlılar için, bir Batı hastanesinde devletin hesabından pahalı bir ameliyatı yaptırmak bile mümkündü, oysa bağlantıları olmayan vatandaşlar daha aşağı şartlara ve muamelelere tabî tutulurlardı.

Bu faktörlerin hepsi, fiilî gelir dağılımını resmî datanın ima ettiğinden daha eşitsiz hâle getirdi. Her ikisi de Sovyetler Birliği için gerekli olmakla beraber, iki ikaz daha bu analize eklenmelidir. İlk olarak, en itibarlı kliniklerde tıbbî te-

davi gören kimseler her zaman en iyi tedaviyi alamamışlardır. Kaderin tecellisi, nomenklaturaya böyle kliniklere ulaşma imkânı sağlayan imtiyaz sistemi, itibarlı tıbbî işleri de siyasî bağlantıları iyi olanlara verdi. Daha iyi bağlantıları olmakla beraber, bu kimseler, mecburen daha iyi tıp profesyonelleri değildi.¹⁰ İkinci olarak, işyerinde gıdaya ulaşım gibi tedavi imkânlarına ulaşım da daha çok sadakat üretmenin ve sosyalist rejime eleştirileri azaltmanın bir yolu olarak kullanıldı.¹¹

Eğitim

İntikal dönemi öncesinde eğitimdeki eşitsizlik çoğu araştırmacının ihmâl ettiği veya küçümsediği bir diğer önemli faktördü. Mickelwright, intikal süresince, Slovakya ve Bulgaristan'da kişi başına gelir basamağında tepedeki yüzde on içinde bulunan ailelerin çocuk başına yaptıkları eğitim harcamalarının en altta bulunan yüzde ona göre arttığını gözlemlemiştir (1999, 365, şekil 7). Daha çok bu gözleme dayanarak, intikal boyunca, düşük gelirli aileler için, eğitime ulaşma imkânının daha da sınırlı hâle geldiğini iddia etmektedir. Fakat, kullandığı datadan bu sonuç çıkmaz. Eğitim harcamalarındaki gittikçe artan fark çok daha mantıklı bir açıklamayla tutarlıdır: Elitler, sosyalist sistemde, devlet elitlerin çocukları için daha iyi okullar temin ettiği için, fazla para harcamadan çocuklarına iyi bir eğitim sağlayabilirken, bugün yüksek kaliteli eğitim için daha fazla para harcamaktadır.

Dünya Bankası'nın intikal ülkelerinin eğitim alanında karşılaştığı problemlerle ilgili bir son çalışması (2000b) aynı zamanda komünist dönemdeki eğitimi tasvir ederek intikal esnasında ortaya çıkan problemler üzerinde de odaklanmaktadır. Çalışma 1989'dan 1997'ye intikal döneminde üçüncü seviye (tertiary) eğitimde kayıt yüzdelerini (rates) rapor etmektedir.¹²

Figür 1'de gösterildiği gibi, bazı zayıf performanslı Sovyet Cumhuriyetlerinde tersi olmasına rağmen, üçüncü seviye eğitimde kayıt

¹⁰ Bu ilâhî adalet biçimi meşhur ABD senatörü Huey Long'un durumunda da ortaya çıktı. 4 Eylül 1935'te, vurulduktan sonra, Long, Charity Hospital'a kaldırıldı ve burada Dr. Arthur Vidrine tarafından ameliyat edildi. Dr. Vidrine, Long (o zaman eyalet valisi) tarafından daha önceden hastanenin baş hekimliğine atanmıştı. Ameliyattan sonra oraya gelen doktorlar Vidrine'nin kanı kontrol için Long'un mesanesine sonda atmadığını öğrenince şok oldular. Eğer öyle yapmış olsaydı, Long'un böbreğinin yaralandığını anlayacaktı. Bu yaralı böbreğin sebep olduğu iç kanama Long'u öldürdü. Vidrine böbreğe bir kışkaç koysaydı., böbrek ölmüş fakat Long yaşamış olacaktı (Bkz.: Williams 1970, 875).

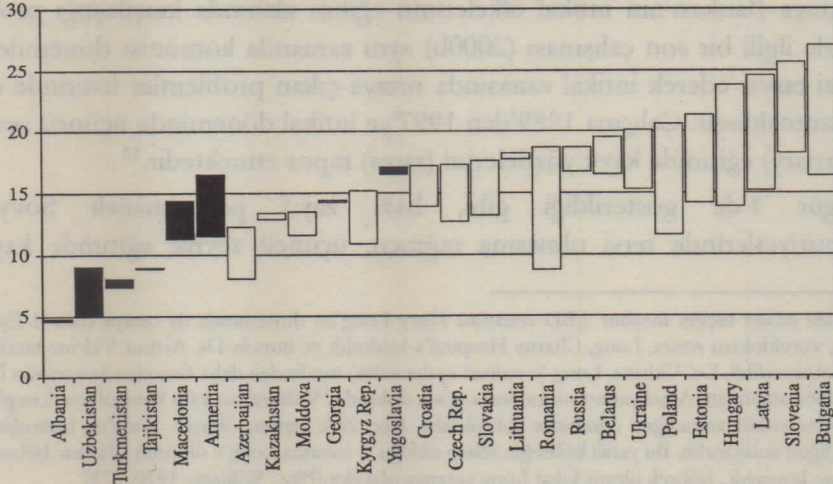
¹¹ Bu iki kavrayış için anonim hakemlere teşekkür borçluyuz.

¹² Çalışma üçüncü seviye (tertiary) eğitimi aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır: "Üst ikinci seviyede ön çalışmaları başarıyla tamamlamış öğrencilere sunulan eğitim programları. Genellikle üniversite eğitimi kadar post-ikinci eğitim için de imkân vardır. Programın tamamlanması bir üniversite derecesinin veya onun eşiti olduğu kabul edilen bir derecenin verilmesiyle sonuçlanır" (Worl Bank 2000b, 136).

oranları yükselmiştir. Bu kanıt, eğitimdeki artışı göstermek bir yana, tam tersini gösterir. Okuma (tahsil yapma) fırsatları (imkânları), bütün çabaların temel eğitimde vurgu ve yüksek öğrenime girişte engellerle statik bir toplum inşa etme üzerinde yoğunlaşmış olduğu komünist geçmişte olduğuna nisbetle, daha özgür bir toplumda daha eşit dağıtılır hâle geldi.

Temel eğitimi vurgulamanın komünist motivasyonu hayırseverlik değildi. Ana amaçlar, daha ziyade, rejime sadakat üretmek ve sosyal hiyerarşiyi muhafaza etmektir. Bu yüzden, yüksek öğrenime kabul edilen işçi çocukları için kotalar koydular ve bu imtiyazlı pozisyonları rejime sadık olanlara tahsis ettiler. İyi yüksek okullardaki yerler bile kuvvetli politik bağlantıları olanlara verildi. Meselâ, bir çok kimse, Genç Komünistlere, inançları yüzünden değil, iyi bir okula gitme arzusundan katıldılar. Ekonominin total kontrolünü elinde tutan Komünist Parti liderleri insanlara en süflü işleri bile verdiler. Bir Macar devlet memurunun ifade ettiği gibi, “Herkes okursa kim çapa kullanacak”tı? Sosyalist ülkelerin ilk liderlerinin çoğunun pek tahsilli olmamasına rağmen, idareci elit kısa sürede eğitime imtiyazlı ulaşımın iktidarlarını muhafaza etmede önemli bir faktör olduğunu kavradı. Eğitim sisteminde inşa edilen bariyerler bu amaca etkili şekilde hizmet etti.

Figure 1
Change in Enrollment Rates in Tertiary Education
in Twenty-six Transition Countries Between 1989 and 1997
(Percentage of 18–22 Age Group)

Mamafih, eğitim, sosyalist retorik uğruna, “bedava” olmalıydı. Bunun sonucu olarak, teoride hereksin elde edebileceği “bedava” yüksek eğitim elitleri yüksek ücretli bir sistemde olacağından daha fazla yararlandırdı. Komünist

nişanlar, anne-babanın parti üyeliği ve komünist gençlik organizasyonlarının mahallî dal sekreterinden referanslar yüksek eğitime girişte bir rol oynadı. Süreç zaten imtiyazlı, yüksek gelirli grupların lehine bir seleksiyon gerçekleştirdi. Mickelwright bile, intikal süreci boyunca düşük gelirli insanların eğitime ulaşmasının daha kısıtlı hâle geldiği yolundaki iddiasına rağmen, komünist sistemdeki bu ön yargılı seleksiyon mekanizmasının elit için imtiyaz yarattığını not etmektedir:

Mamafih, 1990'larda ortaya çıkan data ve çalışmalar doğruladı ki, sosyalist sistemde hayatın diğer bazı veçhelerinde olduğu gibi eğitimsel fırsatlar ve kazanımlarda da mühim eşitsizlikler vardı. Eğitimin ikinci ve üçüncü seviyelerine ulaşım Batı ülkelerinde bulunan sosyal sınıf kökenlerle bağlantılandırılan birçok farklılıkları gösterdi... Her iki ülkede de [Macaristan ve Polonya] en yüksek sınıfın çocuklarının ikinci ve üçüncü seviyede eğitim derecesi alma ihtimali (şansı) ortalama insanlarınkinden dört kat fazladır, diğer kol-gücü dışı iş yapan ailelerin çocuklarının bunu yapma ihtimali (şansı) ise iki kat fazladır. Bu Batı Avrupa ülkelerinde görülen kalıba dikkat çekici şekilde uymaktadır (1999, 351).

Ancak, Batılı ve sosyalist ülkeler arasında iki önemli ayrım yapılmalıdır. İlk olarak, Batı ülkelerinde, sosyalist ülkelerden farklı olarak, daha iyi eğitim için anne-babalar veya öğrenciler para ödemek mecburiyetindedir. İkinci olarak, Batıda, daha fazla kazananlar daha az kazananlardan daha randımanlıdır; Doğu'da, tam tersine, daha yüksek gelir elde edenler siyasî olarak iyi temaları bulunanlardır.

Konutlandırma

Devlet tarafından gerçekleştirilen konutlandırma sosyalist ülkelerdeki eşitsizliğin bir diğer unutulmuş kaynağıydı. Geç 1950'lerin ve 1960'ların zorlama endüstrileşmesine paralel olarak sosyalist ülkeler şehirlerde dev konut inşaat programları başlattı. Ana amaçları kırdaki nüfus ve şehirlerdeki ev sahipleri pahasına şehirdeki çalışan sınıfa konut sağlamaktı. Yeni konut edindirme birimlerinin sahibi genellikle devletti ve bu birimler şehir konseyleri tarafından idare edilmekteydi. Bu birimlerin tahsisi sosyalist rejimin mutlak yozlaşma pratikleri tarafından karakterize edilmekle beraber, kiralara çok düşüktü. Bunun tersine, köylerdeki insanlar bu tür konutlandırmalardan yararlanamadılar. Onun yerine özel sahipliikteki çiftliklerin zorla kolektivizasyonunu ve hayvanlarının ve çiftlik ekipmanının millileştirilmesini yaşadılar. 1970'ler iti-

bariyle, inşa programları yavaşladı, fakat devlet muhafaza masrafinin altında tutulmuş kiralarla, Sovyetler Birliği'nde bütün evlerin ve diğer sosyalist ülkelerde evlerin çoğunun sahibiydi.¹³ Romanya'da devletin ev inşası 1980'lerde köylere de ulaştı. Mamafih, çoğu zaman, Romanya'nın kırdaki nüfusu konutlandırma programları zorlamaya dayanan yeniden yerleştirmelerdi, çünkü inşaat aile evlerini tahrip ederek başlatıldı. Sonuç olarak, bir çok köylü dört-beş katlı, merkezî ısıtması olmayan, her gün evlerine odun taşıdıkları binalarda yaşadı. Bu programlara rağmen, devletin sahibi olduğu evlerde yaşayanların nüfusa oranı çoğu Doğu Avrupa ülkesinde %20 idi. Bu oran eski Sovyet cumhuriyetlerinde daha yüksekti (Diamond, 1999).

Eldeki bilgilere göre, kiralık özel evler ya çok nadirdi ya da hiç yoktu. Tersine, devlet tarafından sağlanan evlerdeki azlık bir çok insanı bireylerden oda veya daire kiralamaya yöneltti. Ancak sosyalist dönemde bu uygulama illegal veya yarı illegaldi. Bununla birlikte, bireylerin kiralık özel evleri hem intikal öncesi dönemde hem intikal döneminde gelir eşitliği üzerinde önemli bir etkiye sahip oldu. İntikal dönemi öncesinde kiraya verilen odalardan veya dairelerden gelen gelir, çoğu zaman, köylerde yaşayan, seyahat ederek işe gelenlerden (commuter) zaten sübvansiyeye edilmiş şehirli nüfusa yapılan, görünmez bir gelir transferiydi. Bu transfer gelir eşitsizliğinin rapor edilenden daha yüksek olmasına sebep oldu. İntikal döneminde, gelir araştırmalarında bu kira gelirleri genellikle olduğundan az beyan edildi, çünkü bu geliri vergi otoritelerinden gizlemek kolaydı. Mamafih, bu gelir transferleri gelir eşitsizliğinde bir azalmaya sebep olabilir, zira, çoğu zaman, ev sahipleri, son resesyondan zarar gören eski endüstri şehirlerinde yaşayan düşük-gelirli bireylerdi. Bu yüzden, geliri rapor etmek (bildirmek) gelir eşitsizliğinde bir ölçülmüş azalmaya sebep olur. Dolayısıyla, sonuç şudur: Hem komünist dönemde kira gelirlerinin olduğundan az gösterilmesi hem de intikal dönemi boyunca kira gelirlerinin olduğundan az rapor edilmesi eşitsizlikteki artışın abartılmasına neden olur.

Sosyalizmde Şehirler Versus Köyler

Konut sübvansiyonlarının seviyesi sosyalist rejimde şehirler ve köyler arasındaki farkın yegâne sebebi değildi. Sosyalizmde neredeyse şehirlerdeki bütün gelişmeler kırdaki nüfus pahasına gerçekleşti. Çiftliklerde kendi hesabına ça-

¹³ Sovyetler Birliği'nde geniş hükümet binaları ve devlete - ait binalar "Stalinist Ghotik" olarak adlandırıldı, çünkü, Stalin'in ölümünden sonra inşa edilmelerine rağmen, onları yapmayı Stalin görev olarak vermişti. Bkz.: *Sovyet Encyclopedia* (1980), www.ourheritage.net/Great_Adventures/waterways_of_Russian/Hinerary/7-12-02.html

lıştırmaktan doğan gelirin genellikle gelir araştırmalarında sayılmasına rağmen, bireylere doğrudan doğruya tahsis edilmeyen sübvansiyonların değeri sayılmaz (hesaplanmaz). Mamafih, işçileri tarım için eğitmiş olsalar bile ortaokul veya yukarısı okulların çoğu şehirlerdeydi. Sağlık kurumları ve kamu yönetimi de şehirlerde temerküz etmişti. Bu faktörler, yine de, şehir nüfusu ile kırdaki nüfus arasındaki farkları şekillendiren en önemli faktörler değildir.

Merkezî planlayıcılar zorlama endüstrileşme üzerinde yoğunlaşırken ekonominin daha az ilginç fakat önemli bir sektörünü gözden kaçırdılar: Tarım. Bu ihmalin bir sonucu olarak, Sosyalist ülkeler, 1950'ler boyunca ciddi kıtlıklar yaşadılar. Sovyetler Birliği dışındaki bazı sosyalist Avrupa ülkelerinde toprak hâlâ özel sahiplik altında olduğundan komünistler yiyecek kıtlığına özel sahipliğin sebep olduğu sonucuna vardılar. 1929 gibi erken bir tarihte, Stalin, Kulakların, sömürücü eğilimlerinin sınırlandırılması yerine, bir sınıf olarak ortadan kaldırılacağını ilan etmişti (Courtois vd., t.y.). Stalin'in çözümü, şehirlerin ihtiyaçlarını köylüleri mükellefiyete tabi tutarak çözmekti. Çoğu durumda devlet birimleri gelecek üretim yılı için gerekli tohumları ve hayvanları bile aldılar. Komünistler köylülere mükellefiyet bindirmenin problemi çözmediğini anlayınca, zoraki kollektivizasyona döndüler, ki bu fiilen köylüleri devletin kölesine dönüştürdü. Ne bu tedbirlerin eşitsizlik üzerindeki tesirleri ne de sermayeyi tekrar yerine koymanın maliyeti – ki çoğu zaman eski çiftçiler tarafından para ve fazla çalışma biçiminde ödendi- sosyalist istatistiklerin gelir araştırmalarında hesaba katıldı. Böylece, yine, gelir eşitsizliği olduğundan eksik gösterildi. Şehir ve köy arasındaki bu boşluğun iyi bir tasviri Brend'in 1980'lerin başlarında Macaristan'daki reformları tasvirinde bulunabilir, ki bu yıllarda komünist devlete ait şirketlerin işçilerine müşevvik sağlamak için yeni yollar denenmekteydi. Brend tarımda daha önceki duruma şöyle işaret etmektedir:

Devlete ait geniş endüstriyel işletmelerde işçi-mühendis kooperatifleri kuruldu. Üyeleri, makinelerini ve aletlerini kullandıkları kendi şirketleriyle sözleşmeler imzalar. Kendi kendilerine hatırı sayılır ölçüde yüksek ödemeler için fazla mesai yaparlar, ki bu çıktıyı (hasılayı) önemli ölçüde artırır. Sonuç, şudur: Legal çalışma saatlerinin haftada kırk saat olarak sınırlandırılmasına karşılık bu kooperatiflerin ve bireylerin faaliyetleri toplam çalışma saatlerini gönüllülük temelinde artırdı. *Önceden, bu fenomen, sadece, sektörde istibdam edilenlerin yarısının endüstriyel iş gücündeki çalışma saatleri kadar katkıda bulunduğu tarımda gözlemlenebilirdi* (1990, 400-401, vurgu eklendi).

Bu yüzden, Brend'e göre, tarımda çalışan insanlar, saat olarak tarım dışında çalışanların iki katı kadar çalışmaktaydı. İstatistiklerde kır ve şehir arasında küçük bir fark olarak görünmüş olan şey gerçekten saat başına gelirin kırdaki çok daha düşük olduğunu gösterdi.

Tasarruflar

Kayıp tasarruflar muhtemelen intikal dönemindeki nostaljinin en yaygın sebebi oldu. Tasarruflar bir emniyet hissi sağladı ve sosyalist ülkelerdeki tasarruflar "dünyadaki en yüksek tasarruflar arasındaydı, ortalama %30'du" (Denizer ve Wolf 2000, 446). Mamafih, intikalin ilk birkaç yılı boyunca, intikal ülkelerinde tasarruf oranları dramatik biçimde düştü. Dikkate değer şekilde, bu değişiklikler eşitsizlik, ekonomik büyüme ve kişi başına gelir gibi diğer birçok rapor edilmiş (reported) değişkenin izlediği kalıbın aynısını izledi. İntikal öncesinde, sosyalist ülkeler sosyalist ideolojiye uygun ekonomik göstergelerle homojen bir grup gibi göründü. Ancak, siyasal değişikliklerden kısa bir süre sonra, bu yeknesaklık (uniformity) sona erdi ve tasarruf oranları intikalin ilk yılları boyunca intikal öncesi dönemden çok daha kötü şartları yansıttı.

Bu tesadüf, Denizer ve Wolf'un (2000) tasarruf oranlarındaki hızlı düşüşün sebebinin intikal öncesi dönemdeki istenilmeden (gönüllü olmadan) yapılan tasarruf olduğu yolundaki tezini desteklemektedir. Merkezî planlamalı ekonomide mallara ve hizmetlere ulaşma imtiyazlara ve temaslara dayandığından, imtiyazlı olmayanlar veya kuvvetli kimselerle temasları bulunmayanlar istedikleri şeyler için para harcayamazdı. Bu yüzden, sosyalist sistemde, büyük tasarruflar genel mal kıtlığının pasif bir sonucunu temsil etti.

Piyasa yönelimli ekonomiye intikal boyunca, daha önceden elde edilemeyen mallara para harcamak mümkün hâle geldi. Fakat, aynı zamanda, fakirliğin arttığı izlenimini vererek, yüksek enflasyon, tasarrufların değerini azalttı. Ancak, sosyalist dönemde tasarruflar harcanamadığından, tasarrufların gerçek değeri algılandıkları değer altındaydı. Başka bir deyişle, sosyalist dönem boyunca, gelirin tasarruf edilen kısmı, belirli mallara imtiyazlı ulaşım imkânına sahip olmayan kimseler için daha az değerliydi, ki, bu, intikal öncesinde eşitsizliğin daha az gösterilmesine sebep oldu.

Özelleştirme ve Sosyalizmin Son On Yılı

Komünist ülkelerin reformlarla 1970'lerde itibaren uğraşmaları tesadüf değildi. Dünya petrol fiyatlarındaki artış, aşikâr bir açıklama gibi görünmesine rağmen, gerçek sebep değildi; gerçekte, 1974'de petrol fiyatlarının yükselmesi

muazzam petrol rezervlerine sahip olması yüzünden Sovyetler Birliği'ne fayda bile sağladı, Asıl sebep başka bir yerdeydi. İkinci Dünya Savaşı Sovyetler Birliği'nde ve Doğu Avrupa'nın yeni sosyalist ülkelerinde ciddi kayıplara sebep oldu. Sovyetler birliği bazı Doğu Avrupa ülkelerini tazminat ödemeye zorlayarak kayıplarını telefi etmeye çalıştığı zaman, bu ülkelerin hükümetleri gelir üretmek için endüstrileri millileştirmeye karar verdi. Millileştirme, Sovyetler Birliği'ne ödenecek savaş tazminatı fonlarının bir kısmını temin etti ve yeni sosyalist rejimlerin maddî temelini oluşturdu, ancak, zenginlik yaratmadı, bu ülkelerin sermaye varlıklarını artırmadı. Sonuç olarak, 1950'lerin sonu gibi erken bir tarihte, sosyalist ülkeler ilk krizlerini yaşadılar. Merkezî planlama ekonomik gelişme için gerekli müşevvikleri yaratamadığından sosyalist liderler tekrar mülkiyeti zorla alma "ispatlanmış" metoduna döndüler. Bu sefer, 1960'lar boyunca, zorla kolektivize etme yoluyla tarım sektörü devletleştirildi. Ancak, bu ülkeler tarımı kolektivize ederek, son ihtiyatlarını (kaynaklarını) da tükettiler. Geriye alınacak bir şey, istismar edilecek bir kimse kalmadı.

Bu noktada, merkezî plancıların, iki şıkkı vardı. Ya ihtiyaçlarını sosyalist blok dışındaki ülkelere yayılarak tatmin edebilirlerdi veya insanlara, acilen (immediate) tüketim amaçlarının ötesinde özel mülkiyet sahibi olmalarına müsaade ederek müşevvik sağlayabilirlerdi. İlk şık sürdürülebilir değildi, çünkü sosyalist ekonomik ilkeler uygulamaya sokuldukları her ülkede ülke ekonomisini tahrip etmişlerdi. Bu yüzden ekonomik liberalizasyon tek şık hâline geldi. Mamafih, komünist liderler ve sosyalist rejimden istifade edenler bu problemleri her zaman kavrayamadı. Meselâ, Çekoslovakya'daki reformlar, 1968'de Varşova Paktı ülkelerinin Sovyetler Birliği liderliğinde müdahalesini teşvik etti. Macaristan'da, 1968 reformları, kabul edilmiş eşitsizliklerde bir artış yanında iç sosyal çatışmalara da sebep oldu. Brend'in ifade etti gibi, "1968'den önce en yüksek maaşlarla en düşük maaşlar arasındaki oran 3.1 idi, bu oran 1968'den sonra süratle 9.1'e yükseldi" (1990, 397).

Ancak, ana değişiklikler, uzun süre ertelenemezdi. 1980'lerin başlarından itibaren sosyalist ülkeler komünist hükümetler tarafından yönlendirilen benzer reform yolları (patikaları) izledi. İlk adım, Brend'in (1990) Macaristan için tasvir ettiği gibi, devlet işletmeleri dâhilinde küçük, yarı bağımsız üretim birimleri yaratmaktı. Bu birimler, düzenli (standart) işçiler olarak belirli görevleri yerine getiren, fakat diğer işleri bir sözleşme temelinde ifa eden işçilerden müteşekkildi. Bu düzenlemeler, fazla çalışma için bir müşevvik yaratmakla beraber, ciddi dezavantajlara da sahipti. Ana problem, çalışanların,

firma tarafından muntazam işler için tedarik edilen ekipmanı sözleşmeli işler için de kullanmalarıydı. İşçilere aynı zamanda sözleşme için daha iyi ödeme yapılmaktaydı. Sonuç olarak, işçiler, aynı işleri daha sonra sözleşme işi olarak yapabilmeyi garanti etmek için muntazam işlerinde verimsiz (amaca zararı dokunan) oldular.

Bu üretim birimlerinin devreye girmesiyle beraber, sosyalist devletler küçük özel teşebbüslerin bazı ilkel biçimlerine müsaade ettiler. Mamafih, bağlantılar veya rüşvet bir lisans başvurusu yapıldığında sonuç almak için şarttı. Sonuç olarak, komünistler, izleyen örnekte olduğu gibi, rakiplerin bulunmadığı bir ortamda ilk “başarılı müteşebbisler” oldular: “Budapeşte’nin güneyindeki şarap bölgesinde, küçük Izsak Kasabasında Gober Kemeny ile karşılaştım. Komünist Parti’nin eski bir üyesi ve Izsak’ın en başarılı müteşebbisi. Fekete Borony, (Kara Koyun) adlı güzel bir lokantanın, bir mağazanın ve bir mahallî petrol istasyonunun sahibi. Mahalli kooperatiften kiraladığı toprakta şarap ve şampanya üretiyor” (Szule, 1991:25).

İntikal dönemi için hazırlığın bir diğer unsuru, tüketici fiyatlarında, intikal öncesi dönemin son on yılında yüksek enflasyonla sonuçlanan artış ve paralarını kıtlıklar yüzünden mal ve hizmet alanında kullanamayanlar için tasarruflarının reel değerindeki erozyonu. Sosyalist rejimlerin son ve intikal döneminin ilk yıllarında bu tasarrufların bir kısmı Batı Avrupa’ya, özellikle Avusturya, Almanya ve İtalya’ya yapılan alışveriş gezilerinde harcandı. Bu alışveriş turizminin yoğunluğu da göstermektedir ki sosyalist tutumluluk değil arzu edilen mallara ulaşamama intikal öncesi dönemdeki büyük tasarrufun arkasındaki sebebi.

Tasarrufları devalue etme sürecine paralel olarak eski sosyalist ülkelerin liderleri özelleştirme için de hazırlandı. 1980’lerde – hatta bazı ülkelerde daha da erken- başlayan işletme (enterprise) reformları “plancıların kontrolünü hafifletmeyi” amaçladı (Nellis, 2002: 3). İlan edilen hedef daha fazla otonomi yoluyla müşevvikler yaratmaktı, fakat, bu tedbirler, Estrin tarafından gözlemlenen bir dizi yan etkiye sahipti, ki bu da muhtemelen amaçlanmıştı.

Komünizimde idarenin gözlenmesi ve etkinlik müşevvikleri zaten zayıftı fakat merkezî planlamanın çöküşü ve diğer herhangi bir harici sınırlamanın yokluğu yüzünden geçiş ekonomilerinde yöneticiler ve içtekiler (insiders) kendi hedeflerini takip için neredeyse total takdir yetkisi kazandı, ki bu yöneticilerin “varlık çalmasına, işçiler için iş ve ücret garantilerine ve bütün tarafların rant emmesine yol açtı. Bu kalıp kuvvetli bir kara ekonomisi olan ülkelerde daha da kötüleştirildi ve

bazen doğal kaynaklar ve kamusal mallar (utilites) dâhil, devlete ait şeylerin (apparatus) vicdansız idareciler tarafından gasp edilmesine yol açtı (Estrin, 2002:107).

Önceki alıntıdaki *rant* kelimesi ekonomik anlamda kullanılmaktadır – kaynağı mevcut kullanımında tutmak için ödenmesi gereken miktardan fazla olarak yapılan ödeme. Elitin iyi konumlandığı ve kamunun değişiklik istediği göz önüne alındığında, ilk özelleştirme dalgası çabucak geçti. Reform sürecinin geri çevrileceğinden korkarak, çoğu araştırmacılar ve yabancı danışmanlar, Kornai'nin (1990) savunduğu gibi, hızlı kitlevi özelleştirmeyi yavaş fakat muhtemelen daha iyi düşünülmüş özelleştirme sürecine tercih etti. Mamafih, hızın bir fiyatı (bedeli) vardı. Meselâ, Rusya'da "Önemli Alâkadarlar (stakeholders) firma yöneticilerinin ve işçilerin, bilindiği biçimiyle "içtekiler"(insiders) olmasına ve bütün soyulan firmaların 2/3'ünün 2/3 hissesine sahiplenmelerine yol açtı" (Nellis, 2002: 50).

Özelleştirmenin bir diğer önemli vechesi yabancı alıcıların hariç tutulmasıydı. Yabancı kapitalistlerin özelleştirilen varlıkların %20 ve %50'sini aldığı Macaristan ve Estonya dışında yabancı yatırımcılar özelleştirmeye katılmaya muvaffak olamadı (Estrin, 2002). Mahallî medyanın bu dışlamayı daha ziyade kamunun yabancı sahipliğinden nefretine atfetmesine rağmen, dışlanma, muhtemelen, daha ziyade, elitlerin yabancı düşmanlığı yüzündendi. Elitlerin çıkarı kamuyu yabancıları dışlamanın avantajlarına ikna etmekte yatmaktaydı. Bu tedbirlerle, elitler, yabancı yatırımcıların rekabetini önledi, varlıkların çok ucuz fiyatlardan ellerine geçmesini sağladı. Yabancıları dışlamak aynı zamanda kıymetli bilgiyi kamudan saklamayı da kolaylaştırdı.

Sosyalist dönemin aslı refleksleri ve devlet içindeki kendi pozisyonlarından avantaj sağlamak için geçmişin uygulamalarını devam ettiren intikal devresinin başlarının eski-yeni elitinin istekliliği de özelleştirmenin sonuçlarını etkiledi. Çekoslavakya'dan şu örneği göz önüne alalım:

Son anda Stanilist duvarlarda bazı çatırtılar belirdi. 1990'da Prag'daki memurlar şuna işaret etti: 1988'in son zamanlarından itibaren geniş firmalardaki işçilerin onlara ilgili bakanlık tarafından sunulmuş üç kişilik listeden kendi yöneticilerini seçmelerine müsaade edilmişti. Bunu o zaman devrimci bir değişiklik olarak mütalaa ettiklerini söylediler. Mamafih, çarpıcı olan şuydu: Post-komünist rejimin Nisan 1990'da bu kararı iptal etti ve yöneticilerin ilgili bakanlık tarafından atanmasını yeniden tesis etti. Niçin? Çünkü, yeni yönetimi teşkil eden "Profesörler ve araştırmacılar" -mücadeleci ve şüpheli tarihleriyle ve alternatiflerin

mevcut olmasıyla maruf Polonyalılarından farklı olarak- *mülkiyet haklarını tanımlaması ve tahsis etmesi gerekenin devlet olduğunu kabul etmişlerdi* (Nellis, 2002: 24; vurgu eklendi).

Rolland, 2002'de yayınlanan makalesinde, içtekileri kayıran özelleştirme politikasının zenginlik ve iktidarın yüksek derecede temerküzüyle sonuçlanacak olmasın rağmen, bu politikaların kendilerinin bu tür bir temerküzün nihai sebepleri olmayabileceğini ileri sürdü. Bu özelleştirme politikalarının kendileri intikal öncesi dönem boyuncaki imtiyaz-arama faaliyetlerinin sonuçları olabilirdi. Yukarıdaki alıntı da bu ikinci ifadeyi desteklemektedir: İntikal devresinin politika tercihleri değil, fakat elitlerin kendilerini konumlandırmadaki etkililiği bugün intikal ülkelerindeki farklılıkların ana belirleyicisidir. Başka bir deyişle, özelleştirme eşitsizliği arttırmadı; sadece daha görünür ve ölçülebilir hâle getirdi. Zenginlik üzerindeki kontrol intikal öncesi dönemde de intikal döneminde olduğu gibi temerküz etmişti, intikal döneminde sadece onun formu değişti. İntikal döneminden önce eşitsizlik siyasal kontrol ve bağlantıya dayanmıştı, intikalden sonra eşitsizlik sahipliğe ve verimliliğe dayandı.

Sonuç

Geride kalan birkaç yıl içinde intikal ekonomileri üzerinde araştırma yapan araştırmacılar, Doğu Avrupa'nın ve Orta Asya'nın eski sosyalist ülkelerinde siyasî ve ekonomik hayatın liberalizasyonuna rağmen gelir eşitsizliğinin arttığını buldular. Gelir eşitsizliğindeki bu gözlemlenmiş artış diğer bölgelerdeki daha önceki bulgularla çeliştiği (Grandstein ve Milanovic, 2000), birçok yazar, datanın kötü kalitesi hakkında uyarıda bulunduğu (Milanovic, 1998, Rosser, Rosser ve Ahmed, 2000), bazı faktörler gözden kaçırıldığı (Kattuman ve Redmond, 2001) için ve özel durumların (şartların) etkisiyle gözlemlenen artış şüpheliydi ve daha fazla tahlil gerektirmekteydi.

İlgili faktörler hakkındaki diğer araştırmalar merkezî planlamalı ekonominin ekonomik ve politik liberalizasyonunun daha büyük gelir eşitsizliğine sebep olduğu tezinin zayıflığını ifşa etmektedir. Bu araştırma aynı zamanda göstermektedir ki, intikal dönemi öncesi datada, intikal öncesinde daha küçük ölçülmüş eşitsizlik olduğu yolunda geniş bir önyargıya dayanan kuvvetli bir açıklama temeli vardır. Maalesef, gelir eşitsizliğiyle ilgili intikal dönemi öncesi datanın daha doğru ve daha güvenilir şekilde yeniden yapılandırılması imkânsızdır.

Bu yüzden, bu makalede sosyalizmdeki gizli eşitsizliği anlamak için farklı bir yaklaşım benimsedik. Sosyalist dönemden kalan datanın sosyalist dönem

gelir eşitsizliğiyle intikal dönemi gelir eşitsizliğini sağlam bir şekilde kıyaslamak için temel sağlamaz. Merkezî planlamalı ekonomide ekonomik planlar anlamsızdı; onları amacı, rejimin fiili karakterini ifşa etmek değil varlığını haklılaştırmaktı. Sonuç olarak, sosyalist rejimin istatistikî metodları doğru olmaktan uzak ve güvenilmez diler ve büyük eşitsizlikleri gizlediler.

İlâveten, sosyalist ekonomi ve toplum en iyi araştırma metodlarından bile gizlenebilecek aslî (yapısal) mekanizmalar inşa etmişti. Sonuç olarak, intikal döneminde, eşitsizliklerin nihaî kaynağı ne ekonomik veya siyasî liberalizasyon, ne merkezî planlamalı bir ekonomiden piyasa yönelimli bir ekonomiye geçiş ne de intikal srecinin başka bir veçhesiydi. Daha ziyade, eşitsizlik sosyalist dönemdeki kontrolsüz siyasî gücü yansıttı. Bu güç yöneten sınıfa, özel mülkiyetin legalize edilmiş yağmalanması, yozlaşmanın teşviki ve tüketim mallarına imtiyazlı ulaşım sistemi yoluyla ekonominin faydalarını kendi elleri-ne alma araçlarını temin etti.

Özetle, bu ülkelerde fiilen kullanılabilen gelir eşitsizliği öylesine büyük ve araştırma metodları öylesine güvenilmezdi ki sosyalist dönem için eşitsizliğin doğru ölçümleri konulamazsa (yapılamazsa) bile, intikal dönemi boyunca gelir eşitsizliğinde gerçek bir artışın olmuş olması pek muhtemel görünmemektedir. İlâveten, bazı yüksek-gelirli insanlara yardım ederek gelir eşitsizliğini fiilen artıran programlar dış dünyaya en fakirlere yardım etmiş gibi görünmüştür. Bu ülkelerin çoğu resmî komünist propagandanın gösterdiğinden çok daha fakirdi. Bu yüzden, diyelim ki, Batı standartları açısından çok fakir olan madencileri ve önemsiz işleri yapanları sübvansiye eden bir program, fiilen, zenginliği, en fakirlerden komünist toplumda ikinci en yüksek tabakada bulunanlara transfer etti.

Komünist geçmişe özlemin kaynağı olarak hizmet görmesine ilâveten, gelir eşitsizliği, bu ülkelerde, “ilişkiler durumu”nun mühim bir göstergesidir. Bir sosyalist ekonomide gelir eşitsizliği daha ziyade siyasal güçteki, siyasal bağlantılardaki ve devlete sadakattaki farklılıklara bağlıdır. Bu yüzden, sosyalist bir sistemde, insanlar, ekonomik durumlarını-şartlarını iyileştirmek için, en azından, devlete sadakat sergilemelidir. Keza, bir sosyalist ekonomide insanlar kıymetleri mallar üretmek için pek az müşevvike sahip olacağından, çoğu insan, birinin kazancının diğerinin kaybı olacağı sıfır toplamı bir oyuna girer. Bir piyasa ekonomisinde, bunun tersine, gelir eşitsizliği, büyük ölçüde, üretim kabiliyetindeki farklılıkları yansıtır. Bu yüzden, bir piyasa ekonomisinde, insanların durumunun iyileşmesinin yolu, daha verimli-üretken olmaktır -yani, kişinin malî-parasal ödülleri için insan kardeşlerinin zenginliğine kat-

kıda bulunmaktır. Piyasalar pozitif toplamı oyunlardır. Michael Dell ve Bill Gates, siyasal bağlantıları sayesinde değil (Gates'in 1980'lerin sonunda ABD hükümeti şirketine dava açtığına acıyla öğrendiği gibi), fakat tüketicilerin değer verdiği mallar ürettikleri için zengindirler. Bu yüzden, bir piyasa ekonomisindeki eşitsizlikler, insanlara daha sıkı çalışmaları, daha fazla okumaları ve anlamlı risk almaları ve böylece diğer insanların iyiliğine katkıda bulunmaları için müşevvik temin ederek, faydalı bir fonksiyona hizmet eder. Daha fazla araştırma, hükümet-devlet transferleri yoluyla yozlaşma ve gelirin yeniden dağıtımına özel bir atıfla, eşitsizlik derecesi yerine eşitsizliğin sebepleri üzerine yoğunlaşmalıdır.

On yıllar süren sosyalist sistemden sonra, intikal ülkelerindeki insanlar her zaman değişik faktörlerin sebep olduğu eşitsizlikler arasındaki farklılıkları göremezler. Bu sebeple, yozlaşmadan, iktidarın istismarından ve haksız devlet transferlerinden doğan gelir eşitsizliğini ortadan kaldırmak bu ülkelerde daha önemlidir ve bunu yapmanın uygun yolu yozlaşmayı, hileyi, siyasî gücün istismarını ve haklılaştırılmamış devlet transferlerini ortadan kaldırmak veya azaltmaktır. İntikal ülkelerindeki hükümetler, nostaljiyi beslemek yerine, ekonomilerindeki gereksiz sınırları ilga etmeli, sübvansiyonları kaldırmalı, vergileri azaltmalı ve, sosyal güvenlik sistemi dâhil, aşırı büyümüş, etkinsiz devlet transferlerini azaltmalıdır.

Kaynaklar

BBC Summary of World Broadcasts. 1989. London: BBC.

Berend, Ivan T. 1990. Contemporary Hungary, 1956-1984. In *A History of Hungary*, edited by Péter F. Sugár, Péter Hanák, and Tibor Frank, 384-400. Indianapolis: Indiana University Press.

Brinkley, David. 1995. *11 Presidents, 4 Wars, 22 Political Conventions, 1 Moon Landing, 3 Assassinations, 2,000 Weeks of News and Other Stuff on Television, 18 Years of Growing Up in North Carolina*. New York: Ballantine.

Campos, Nauro F. 2001. Will the Future Be Better Tomorrow? The Growth Prospects of Transition Economies Revisited. *Journal of Comparative Economics* 29: 663-76

Courtois Stéphane, Nicolas Werth, Jean-Louis Panné, Karel Bartosek, Jean Louis Margolin, And Andrzej Paczkowski. N.d. *A kommunizmusz fekete könyve: Bntény, terror, megtorlás* (The black book of communism: Crime, terror, reprisal). Translated by Janos Benyhe. N.p.: Nagyvilág.

Denizer, Cevdet, and Holger C. Wolf. 2000. The Saving Collapse during the

Transition in Eastern Europe. *World Bank Economic Review* 14, no. 3: 445-55

Diamond, Douglas B. 1999. *The Transition in Housing Finance in Central Europe and Russia: 1989-1999*. Washington D.C.: Urban Institute.

Estrin, Saul. 2002. *Competition and Corporate Governance in Transition*. *Journal of Economic Perspectives* 16, no.1: 101-24

Estrin, Saul, Giovanni Urga, and Stepana Lazarova. 2001. Testing for Ongoing Convergence in Transition Economics, 1970 to 1998. *Journal of Comparative Economics* 29: 677-91.

Ferreira, Francisco H.G. 1999. *Inequality and Economic Performance: A brief Overview of Theories of Growth and Distribution*. Washington, D.C.: World Bank. Web site, "Inequality, Poverty, and Socio-economic Performance," available at: <http://www.worldbank.org/poverty/inequal/indx.htm>.

Filer, Randall K., and Jan Hanousek. 2002. Data Watch: Research Data from Transition Economies. *Journal of Economic Perspectives* 16, no. 1: 225-40.

Goldman, Marshall. 1983. *U.S.S.R. in Crisis: The Failure of an Economic System*. New York: W.W. Norton.

_____. 1987. *Gorbachev's Crisis*. New York: W.W. Norton.

Goorha, Prateek. 2000. Corruption: Theory and Evidence Through Economies in Transition. *International Journal of Social Economics* 27, no. 12: 1180-204. Available at: <http://www.emerald-library.com>.

Grandstein, M., and B. Milanovic. 2000. Does Liberte = Egalite? A Survey of the Empirical. Evidence on the Links Between Political Democracy and Income Inequality. Working Paper Washington, D.C.: World Bank.

Gupta, Sanjeev, Hamid Davoodi, and Rosa Alonso-Terme. 1998. *Does Corruption Affect Inequality and Poverty?* International Monetary Fund (IMF) Working Paper WP/98/76. Washington, DC.: IMF.

Hammond, Thomas T. 1966. An American in Mockba Russia's Capital. *National Geographic* (March): 297-351.

Henderson, David R., Robert M. McNab, and Tamás Rózsás. 2004. *Did Inequality Increase in Transition? An Analysis of the Transitional Countries of Eastern Europe and Central Asia*. Naval Postgraduate School working Paper. Monterey, Calif.: Naval Postgraduate School.

Kattuman, Poul, and Gerry Redmond. 2001. Income Inequality in Early Transition: The Case of Hungary 1987-1996. *Journal of Comparative Economics* 29: 40-65.

Kornai, Janos. 1990. *The Road To a Free Economy: Shifting from a Socialist-the Example of Hungary*. New York: Norton.

Lange, Oskar Ryszard. 1936. On the Economic Theory of Socialism, Part I. *Review of Economic Studies* 4, no. 1(October): 53-71.

_____. 1937. On the Economic Theory of Socialism, Part II. *Review of Economic Studies* 4, no.2 (February): 123-42.

Lebergott, Stanley. 1993. Pursuing Happiness. Amiran Consumers in the Twentieth Century. Princeton, N.J.: Princeton University Press.

Lewis, Maureen. 2000. *Who is Paying For Health Care in Eastern Europe and Central Asia?* Washington, D.C.: Worl Bank.

Mickelwright, John. 1999. Education, Inequality, and Transition. *Economics of Transition* 7: 343-76.

Milanovic, Branko. 1996. Poverty and Inequality in Transition Economics: What has Actually Happened. In *Economic Transition in Russia and the New State of Euraisa*, edited by Barlomiej Kaminski, 171-205. International politics of Eurasia Series, vol. 8. Armonk, N.Y.: M.E. Sharpe.

_____. 1998. *Income, Inequality, and Poverty during the Transition from planned to Market Economy*. Regional and Sectoral Studies. Washington, D.C.: Worl Bank.

Nallis, John. 2002. *External Advisors and Privatization in Transition Economies*. Workin Paper no. 3. Washington, D.C.: World Bank.

Pejovich, Svetozar. 1969. Liberman's Reforms and Property Rights in the Sovyet Union. *Journal of Low and Economics* 12, no. 2 (April): 155-62.

_____. 1979. *Life in the Soviet Union: A Report card on Socialism*. Dallas: Fisher Institute. Roland, Gérard. 2002. The political Economy of Transition. *Journal of Economic Perspectives* 16, no. 1: 29-50.

Rosser, J. Barkley, Jr., Marina V. Rosser, and Ehsan Ahmed. 2000. Income Inequality and the Informal Economy in Transition Economies. *Journal of Comparative Economics* 28: 156-71.

Shane, Scott. 1994. *Dismantling Utopia: How Information Ended the Soviet Union*. Chicago: Ivan R. Dee.

Smith, Hedrick. 1976. *The Russians*. New York: Ballantine.

Smith, W.S. 1973. Housing in the soviet Union. In *Soviet Economic prospects for the Seventies*. Washington, D.C.: Joint Economic Committee, U.S. Congress.

Szulc, Tad. 1991. Dispatches from Eastern Europe. *National Geographic* (March): 2-33.

Williams, T. Harry. 1970. *Huey Long*. New York: Alfred A. Knopf.

Worl bank. 2000a. Anticorruption in Transition: A Contribution to the Policy Debate. Washington, D.C.: World Bank

_____. 2000b. Hidden Chalenges to Education System in Transition Economies. Washington, D.C.: World Bank.

Çeviren: Atilla Yayla